

Max Weber ve Bediüzzaman Said Nursi'de Ekonomik Gelişme-Din İlişkisi

Ahmet Yavuz ÇAMLI
Celal Bayar Üniversitesi

Öz

Din ile ekonomik gelişme arasında olumsuz bir ilişki olduğunu ortaya atan pozitivist sosyologlara karşı Max Weber bu ilişkinin olumlu olduğunu ileri sürer. Ona göre tarihsel süreçte ekonomik birimleri yönlendiren zihniyet yapısının belirleyici unsurları manevi ve ahlaki ilkelerdir. Bunun nedeni ekonomik faaliyetlerin odağında insan faktörünün olmasıdır. İnsanın olduğu her yerde ahlakî ve manevî bir takım ilkelerin olması kaçınılmazdır. Din ile ekonomik gelişme arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu ortaya koyduktan sonra Weber büyük dünya dinlerinin ekonomik faaliyetlere yaklaşımını inceler. Bu konuda doğal olarak o özellikle Protestan mezhebine önemli bir fonksiyon yükler.

Bediüzzaman Said Nursi de Weber gibi ekonomik gelişmenin geri planında dini amaç ve hedeflerin yattığına inanır. Özellikle her Müslümanın özel bir sorumluluğu olan 'i'la-i kelimetullah' (Allah'ın kelamını yüceltmek) görevinin çağımızda yerine getirilebilmesi için ekonomik gelişmenin zorunlu olduğunu ileri sürer.

Bu çalışmada öncelikle Weber'in ekonomi ve din tasarımına ilişkin görüşleri ele alınacak, daha sonra Nursi'nin bu paraleldeki düşüncelerine yer verilecek, en sonunda da günümüz İslam medeniyetinin inşa edilmesinde ekonomik ilerleme ve din arasındaki korelasyonun önemine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, İ'la-i Kelimetullah, Din, Püriten, Bediüzzaman, Max Weber, Medeniyet, İslam

The Relations Between Religion And Economic Development in Max Weber's And B. Said Nursi's Idea

Abstract

Max Weber was a thinker who asserted a potential positive relation between religion and economic development, and such thinking was in opposition to the positivist-minded sociologists who posited a negative relationship between the two. There is in fact, a close relationship between religion and economic development in Max Weber's thought. Weber saw the human being and his moral principles as a strong influence on economic life, and according to him, historical capitalistic development owed largely to particular forms of Protestant ethics. Said Nursi has a similar idea concerning relations between religious worldviews and economic development. For Nursi, the upholding and extolling of the Word of God 'İ'la-I Kelimetullah' is possible in the present time only through economic development.

Keywords: Religion, Economics, Max Weber, Said Nursi, protestant ethics, the Upholding Word of God

Giriş

Batı'nın ekonomik gelişmesine yönelik binlerce tezin ortaya atıldığı bir dönemde, neredeyse hiçbir düşünür din olgusuna bir atıfta bulunmamıştır. Başarının öncelikle ekonomi alanında gerçekleşmesi, üretilen kavramların ve formülasyonların doğal olarak ekonomiyle ilgili olmasına sebep olur.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında, seküler zihniyet ekonomi ve diğer alanlara o derece sirayet eder ki, dini kurallar her türlü gelişimin önündeki en büyük engel gibi lanse edilir. Ele alınan dönemde, Batı gerçekten de dini değerlerinden uzaklaşarak, insanoğlunun tarihte hiç görmediği bir ekonomik ilerleme sağlar.

Bu noktada Weber din faktörünü göz ardı eden pozitivist anlayışa olağanüstü bir cevap vererek, ekonomi dünyasının temellerinin yeniden gözden geçirilmesine vesile olur. Weber'e göre dinlerin hayat evrenini kuşatması sayesinde insanlık muazzam başarılar elde eder. Dahası bu ilerlemeler rasyonel bir çizgide gerçekleşir. Ancak, Weber dinlerin bu rolüne dikkat çekse de, sadece Protestanlığın modern ekonomik gelişmenin bir öncü kuvveti olduğunu vurgular. Diğer dinlerin konseptlerinde rasyonel görüntülere rastlansa da, Protestanlığın özgün değerlerine sahip olmadıklarından Batılı anlamda bir kapitalist gelişmeyi tesis edemediklerini savunur.

Burada çalışmanın daha iyi anlaşılması açısından önce Weber'in görüşlerine yer verilecektir.

1. Weberyen Sosyolojide Kapitalizm ve Din İlişkisi

Weber, Batı dünyasında ekonomik gelişme ile kapitalizmi özdeş kabul eder. O, kapitalistik anlamda iktisadi gelişmenin temelinde Protestan ahlakının olduğunu söyler. Ona göre ekonomik gelişmenin dinamiği olan püriten meslek ahlakı Protestan ahlakının değerleriyle şekillenmiştir. Bunun anlamı dini etikten gelen motivasyonun Batı'da rasyonel ve aktif bir mesleki zihniyetin oluşmasına yol açtığıdır.

Weber'e göre kapitalizm her zaman ve her yerde görülse de, Batı'nın elinde yepyeni bir kimlikle insanlığa sunulur. Bu sürecin oluşmasında pek çok etken bulunsa da, Weber, Protestanlığın püriten ahlak tarzına oldukça dikkat çeker. Bu açıdan Protestanlığın Kalvinizm kolu Batı medeniyetinin iktisadi bakımdan gelişmesinde aktif rol oynar. Kalvinizm'de bir püritenin iş dünyasında ve mesleki alandaki başarısı 'kutsal bir aferin'le taçlandırılır. Yani püriten dünyevi ve uhrevi olarak yüksek derecede motivasyon kaynağına sahiptir. Bireyin iktisadi zaferleri onun saygınlığını arttıran bir unsur olarak göze çarpar. Birey dünyada kazandıkça, ahiretini kazanmanın mutluluğunu da beraberinde yaşar. Ayrıca birey, Püriten ahlakının erdemleri olarak görülen; sözünde durmak, çalışkanlık, güvenilirlik, metodiklik, dakiklik, tutumluluk ve asketlik gibi özelliklere sahip olmalıdır. Bütün bu özellikler, modern kapitalist ekonominin gelişmesi için gerekli manevi zemine

ortam hazırlar. Bu iktisadi zihniyet yapısı, Protestanlığın değer yargılarıyla ortaya çıkar ve Batı insanının mesleğine canla başla sarılmasını ve mesleki faaliyetlerinde akılcı davranmasını sağlar. Böylece Protestanlık, Batı'nın kapitalist gelişimi için, Batı insanını kendi değerleriyle giydirir, kuşatır ve gelişim sürecine hazırlar.

Protestan ahlak anlayışının bazı temel prensiplerini aktarmak konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Bu bağlamda Protestanlığın sahip olduğu en önemli iki ilke olan 'asketizm' yani çilecilik ve 'meslek ahlakı' yani ilahi davet açıklanmaya çalışılacaktır.¹

1.1. Asketizm

Asketizm -çilecilik- kişinin riyazi bir yaşantı şeklini kendine hayat tarzı seçmesi (Duran, 2002: 120) olarak tanımlanır. Asketizm, insanın kendi içgüdülerine hakim olması ve her türlü ihtiraslarını öldürmesidir (Pazarlı, 1972: 147-148). Bu tanımlara paralel olarak Weber asketizmi şöyle değerlendirir:

Asketizm, status naturae'yi aşmak, insanları akıl dışı güdülerin gücünden ve dünyaya ve doğaya bağımlılıktan kurtarmak, düzenli iradenin üstünlüğüne boyun eğmek, sürekli olarak eylemlerini ve ahlaki sonuçlarını değerlendirerek kendi denetimi altına almak [Selbstkontrolle] için akıllı hayat tarzının sistematik eğitim metodu olmuştur (Weber 2011: 153).

Yani, kişinin Allah'ın emirlerine uygun bir hayat tarzına sahip olması, dünyevi zevk ve hazlardan kendini geri çekmesi; günlük faaliyetlerinde, mesleğinde ve sosyal ilişkilerinde disiplinli bir hayat yaşamasıdır (Duran, 2011: İz, 1969: 100). Asketizm bütün gücüyle, varlıktan saf bir zevk alınması ve bunun getirdiği mutluluğa karşı bir mücadeleyi ifade eder (Weber, 2011: 243). Weber'e göre asketizm; Püritenlerin hayat tarzı olarak, keşifleri 'Tanrı Krallığı'nın bir işçisi olarak eğitmeyi ve bununla kendi kurtuluşlarını güven altına almayı arzular.

Asketik hayat tarzı Weber'e göre metodik bir selamet arayışıdır (Çiğdem, 2012: 145). *Aktif asketik hayat tarzı* dünyayı, selamet uğruna denetim altına alıp olumsuz olarak görür ya da kendini dünyaya göre düzenleyip onu olumlu olarak görür. Asketizmde dünya, kutsal perspektiften yerle bir edilip günahkâr bir yaşam alanı olarak kabul edilse de kişinin Tanrı'nın emirlerini yerine getireceği bir yerdir. Asketik Püritanizmdeki dini ustalar, Tanrı'yı unutturmak için üretilen seküler değerleri ve faaliyetleri yasaklayıp, Tanrı'nın emirlerine uygun olarak dünyanın ahlaki bir biçimde rasyonalize edilmesine çalışırlar (Çiğdem, 2012: 140).

Weber ise asketik Protestanlığın insan-dışı gibi görünen yöntemli hayat tarzının, modern kapitalizmin erken dönemlerinde ihtiyaç duyulan manevi hayatı inşa ettiğini ifade eder (Habermas, 2001: 246-247; Kehrer, 2007: 37). Asketik hayat tarzı, hayatı ve insanları düzen ve disiplin altına alır. Dini yorumlarla da bu düzen

1 Protestan ahlakının ilkeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Çamlı, 2013: 17-29).

desteklenir ve meşrulaştırılır (Swingewood, 1998: 187). Bir nevi, Protestan öğretileri Batı toplumuna altın tepside sunar. Öğretilerle mesleki faaliyet, günlük ve rastgele yapılan bir meşguliyet değil; amaçlı, planlı, sürekli, rasyonel ve kontrollü bir uğraşı haline dönüşür. Protestanlığın ileriki aşamalarında, mesleki vazifeye kutsal damgası vurulur, ekonomik kazanç ve başarı Tanrı huzurunda seçilmişliğin işareti olarak görülür ve böylelikle asketizm dünyevi hayatın merkezine yerleştirilir.

Aktif riyazetçi hayat tarzı sayesinde ekonomik faaliyet servet birikimine vesile olsa da kutsal buyruklar eşliğinde sade bir hayat benimsenir; lüks, israf ve savurganlık yasaklanır; tüketim zaruri ihtiyaçlara indirgenir; işinde dürüstlük, doğruluk, güvenilirlik gibi erdemler önem kazanır. Sonraki süreçte, mesleki faaliyette bulunma, sürekli ve disiplinli çalışma ve ekonomik kazanç ya da kâr elde etme; adeta Tanrı'ya ulaşmanın tek yolu olarak görülür.

1.2. Meslek Ahlakı ya da İlahi Davet

Protestan asketizminde meslek, bir bireyin kendine biçilen kutsal görevleri ifa edebilmesi için tek çıkar yol olarak görülür (Ülgener, 2006: 47). Mesleki başarı bireyin kurtuluşunun bir işareti olarak zihinlere dokunur, birey bütün meslek yaşamına sirayet eden “kutsal amaç, maddeyi araç” gören iktisadi ahlak motifleriyle donatılır (Ringer, 2003: 202).

Tanrı'nın insanlardan istediği, ‘ne olursa yaparım’ tarzında kişinin sıradan gördüğü bir meslekle meşgul olmak değil, rasyonel bir meslek uğraşısıdır (Weber, 2011: 55). Dolayısıyla Püriten meslek anlayışında önemli olan, mesleki asketizmin metodik özelliğidir. Bir kişi, meşgul olduğu mesleğinin yanında başka bir meslekle de uğraşabilir. Eğer ki mesleklerden birini ihmal durumu yoksa bu durum kabul görür. Ayrıca, kişi mesleğini de değiştirebilir. Eğer ki ‘Tanrı Krallığı’nın bir işçisi olarak, bu krallığa daha verimli olacağına inanıyorsa kişinin mesleğini değiştirmesinde herhangi bir hoşnutsuzluk yoktur (Weber, 2011: 230-232; Canan, 1984: 48).

Kalvinizmde mesleki başarı; Tanrı'nın sevgisini, fakirlik ise; lanetlenmeyi simgeler (Habermas, 2001: 245). Tanrı, yoksulun bir suçuna binaen onu yoksul olarak yaratır. Yoksula yardım etmek kötülüğe ve suçluluğa yardım etmek demektir (Alsan, 1967: 19). Buradaki vurgu “çalışmayan yememelidir” düşüncesindedir. Kişi servet sahibi olsa da çalışmıyorsa yememeli, harcama ve tüketimde bulunmamalıdır. Çünkü kişi servet sahibi olduğundan fakirler gibi çalışmaya ihtiyacı olmasa bile, herkes gibi o da Tanrı önünde itaat etmeli ve boyun eğmelidir. Tanrı huzurunda donuk bir servetin önemi yoktur. Herkese verilmiş bir mesleki görev vardır. Kişi, Tanrı'nın bahsettiği yetenekleri sayesinde servetini devamlı arttırmak için aralıksız çalışmalıdır.

Bu bakımdan Protestanlar, çalışmaya Tanrı adına mecbur, israfı sevmeyen,

kendi dışındaki amaçlar için hayatını adamaya hazır, asketik görev duygusuna sahip insanlardır ve bu nitelikleri ‘kapitalizmin ruhu’nu oluşturur. Bu özellikler modern Batının evrensel ekonomik gücünün kökeninde bulunan dinamiklerdir (Weber, 2011: 42).

Açıkça görülmektedir ki meslek kavramı, ‘kader öğretisi’ ve asketik hayat tarzına bağlı olarak gelişir. Kalvinizmde, insanlar, daha doğmadan kaderleri belirlenir. Kimileri kurtulanlar kimileri lanetliler olarak Tanrı tarafından ezelde işaretlenir. Ancak bu öğretilerde, insanların en önemli amacı ebedi kurtuluş olmasına rağmen, Tanrı insanlara bu sonucu bilme yeteneğini vermez. Sonu bilinmez her yolda duyulacak kaygı, bu durumda en üst safhaya ulaşır. Kalvinist öğretiler de duyulan kaygıların azaltılmasına çalışır. İnsan, ne kaderini bilebilir ne de bunu değiştirebilir ancak seçilmişliğinin işaretlerini keşfedebilir. İşte burada karşımıza meslek kavramı çıkmaktadır. Öncelikle meslek, kutsal bir vazifedir. Tanrı herkese bir meslek bahşetmiştir. İnsanlar, Tanrı’nın onlara verdiği mesleki görevleri en iyi şekilde yerine getirmeli, yeteneklerini devamlı geliştirip işinde daha da yükselmeye çaba göstermelidir. Gösterilen başarı ve bunun maddi getirisi seçilmişliğin belirtisi olarak zihinlere yerleşir. Kişinin, bir taraftan asketik bir şekilde işinde çalışmaya zorlanması; diğer yandan lüks hayatın ve zevk için tüketimin engellenmesi, israf ve savurganlığın yasaklanması gibi kısıtlamalarla servet birikiminin artırılması ve gelirin yeniden yatırım amaçlı kullanılması gibi görüşler, modern kapitalist gelişmenin erken dönemlerinde ihtiyaç duyduğu manevi dürtülerdi. İş hayatı kutsal bir alan ve iş kutsal bir görev olarak algılandığında, çalışmak adeta tek ibadet şekline dönüşür. Meslek sahibi olmak önemli bir meziyettir ve Püritenlerce de övülen bir durumdur. Kişi, zengin olmak için ya da bedensel haz ve zevkler için değil, Tanrı için çalışmalıdır. İrrasyonel olarak insanın kendisini mesleğine adanması modern kapitalizmin de gelişme dinamiğini oluşturur ya da diğer bir ifadeyle, mesleki vazife ilkesi, kapitalist Batı toplumunun toplumsal ahlakının temelini oluşturur.

Neticede Batı ekonomi alanında önemli gelişmeler kaydeder. Burada sorulması gereken soru, İslam toplumlarının ekonomik gelişmelerini sağlaması için Batı’nın ilke ve değerlerini benimsek zorunda olup olmadığıdır. Müslümanlar ekonomik gelişmelerini kendi değerleriyle sağlama imkanına sahip bulunup bulunmadıklarıdır.

Bu sorulara en güzel cevabı çağımızın en önemli düşünürü Bediüzzaman Said Nursi verir. Nursi’nin konuyla ilgili yaklaşımlarını çeşitli çalışmalarında ortaya koyan Duran, ikinci şikkın mümkün olduğunu vurgular (Duran, 1996: Duran, 1997: Duran, 2002). Aşağıda Nursi’nin din-ekonomik gelişmeye dair yaklaşımlarını inceleyelim.

2. Said Nursi'de Ekonomik Gelişme-Din İlişkisi

Said Nursi ne Adam Smith gibi bir iktisatçı ne de Weber gibi bir sosyolog idi. O, bir teolog ve geniş anlamda bir filozof idi. Dolayısıyla Nursi'den Smith ve Weber'deki gibi bir iktisadi analiz beklemek doğru olmaz. Bununla birlikte Nursi ekonomik gelişme ile yakından ilgilenmiş ve bu konuda çok sayıda argüman geliştirmiştir. Nursi, ekonomik gelişmeyi tek faktöre indirgeyen düşünürlerden önemli ölçüde ayrılarak, bu konuda dini, coğrafi, sosyal, tarihsel, psikolojik çok sayıda faktörün önemli olduğuna vurgu yapar. Biz burada diğer faktörleri bir tarafa bırakarak din-ekonomik gelişme ilişkisini inceleyeceğiz.

İlk olarak Nursi dünya ve dünyasal işlere karşı Müslümanın yaklaşımının olumlu olması gerektiğini vurgular. Max Weber'in öne sürdüğü 'dünyadan mistik kaçış' da 'kapitalizmin fabrika şartlarına' köle olma da Nursi'de söz konusu değildir. Weber'in sadece Protestanlığa özgü olarak gördüğü 'Dünyaya Asketik Egemen Olma' durumu Nursi'nin de tercihidir. Bu yaklaşımını Nursi, 'dünyanın üç yüzü' doktriniyle açıklar.

"Dünya'nın üç yüzü var: "Birinci Yüzü: Cenab-ı Hakkın esmasına bakar. Onların nukuşunu (nakışlarını) gösterir...Dünyanın bu yüzü hadsiz mektubat-ı Samedaniyyedir (Allah'ın mektubu). Nefrete değil, aşka layıktır.. İkinci Yüzü: Ahirete bakar. Ahiretin tarlasıdır. Cennetin mezarıdır... Şu yüzü dahi...güzeldir. Tahkire değil, muhabbete layıktır...Üçüncü Yüzü: İnsanın hevesatına bakan ve gaflet perdesi olan... yüzüdür. Şu yüz çirkindir. Çünkü, fanidir, zaildir, elemlidir, (insanı) aldatır" (Nursi, 2005: 851).

Görüleceği gibi Nursi'ye göre dünyanın iki yüzünü de sevmek olumlu hatta bir sorumluluktur. Bu yüzlerden sadece bir yüzü olumsuz ve kaçınılması gereken bir yüzüdür. Nursi bu yaklaşımını daha da detaylandırır:

"...Mesela leziz taamları, güzel meyveleri, Cenab-ı Hakk'ın ihsanı... cihetinde sevmek Rahman ve Mün'im (nimet veren) isimlerini sevmektir, (bu sevgi) hem manevi bir şükürdür...Peder ve valideyi şefkat ile techiz eden ve seni onların merhametli elleriyle terbiye ettiren hikmet ve rahmet hesabına onlara hürmet ve muhabbet Cenab-ı Hakkın muhabbetine aittir. Hem refika-i hayatını (eş), rahmet-i ilahiyyenin munis, latif bir hediyesi olduğu cihetiyle sev ve muhabbet et. Fakat çabuk bozulan hüsn-ü suretine (fizik güzelliğine) muhabbetini bağlama. Belki kadının en cazibedar, en tatlı güzelliği, kadınlığa mahsus bir letafet ve nezaket içindeki hüsn-ü sirettir (ahlak güzelliğidir). Hem hayatı; Cenab-ı Hakk'ın insana ...verdiği en kıymetli ...bir sermaye... cihetiyle sevmek, Cenab-ı Hakk'ın hizmetinde istihdam etmek..o muhabbet yine Mabud'a (Allah'a) aittir. Hem gençliğin letaifini, güzelliğini, Cenab-ı Hakk'ın latif, şirin, güzel bir nimeti nokta-i nazarından istihsan etmek (sevmek)...bir nevi muhabbet-i meşruadır (meşru bir sevgidir)... Hem dünyayı, ahiretin mezarı ve esma-i İlahiyye'nin aynası ve Cenab-ı Hakk'ın

mektubatı ve muvakkat bir misafirhanesi cihetinde sevmek, Cenab-ı Hakk'a ait ...(olan bir sevgidir)" (Nursi, 2005: 870-873).

Nursi, bir Kur'an müfessiri olarak Kur'an'ın ruhunu yansıtır ve meşru ve Allah rızası olması şartıyla dünya ve dünyayla ilgili şeyler ve faaliyetlerin doğrudan Allah hesabına yönelik faaliyetler olduğunu söyler. Ona göre dünya ve dünyaya ait faaliyetleri maddi planda "kesben" değil kalben terk etmek gerekmektedir.

Nursi bu konuda Hz. Peygamberin yakın arkadaşları olan ilk Müslüman neslin dünyaya yaklaşım tarzlarını esas alır. "Ehl-i velayet"ten çok sayıda insanın dünyayı terk ettikleri; hatta bir hadiste dünya muhabbetinin bütün hataların başı olarak vurgulandığı, buna rağmen sahabenin dünya işleriyle yoğun olarak ilgilendiği, hatta bu konuda Yahudi tüccarları geçtikleri, bunun bir çelişki gibi gözüktüğü, bu çelişki konusunda görüşünün neler olduğu kendisine sorulduğunda Nursi ilginç bir cevap verir. O, dünya ve dünyasal işlerle ilişki konusunda sahabenin, dünyanın ahirete bakan yüzü ile, Esmâ-i İlahiyye'ye bakan yüzünü sevdikleri, dünyanın bu cephelerini sevmenin ise bir eksiklik değil, tersine bir "medar-ı kemal" olduğu; hatta dünyanın bu cephesi ne kadar fazla sevilirse ibadet ve marifetullah yolunda o kadar ilerleneceğini vurgular. Ona göre sahabeler "...dünyayı ahiret(in) mezrası görüp ekip biçmişler. Mevcutadı Esmâ-i İlahiyye'nin aynası görüp müştakane temaşa edip bakmışlar(dır)" (Nursi, 2005: 666).

Nursi ekonomik gelişmenin önemli bir zihin ve inanç ortamını oluşturan dünyaya yaklaşım tarzında iki yüzü meşrulaştırdıktan sonra bunun pratik cepheleri olan bilim ve teknolojik gelişmelere de önem verir.

2.1. Bilim-Esmâ İlişkisi

Nursi'nin bilime ve teknolojiye yaklaşımı da son derece olumlu ve teşvik edicidir. O, bilim ve teknolojinin çok hızla geliştiği ve baş döndürücü sonuçlar ürettiği bir çağda yaşadı, dolayısıyla onun bilim ve teknolojiye vurgusu anlaşılır bir şeydir:

"Elbette nev-i beşer ahir vakitte ulum ve fûnuna dökülecektir. Bütün kuvvetini ilimden alacaktır. Hüküm ve kuvvet ilmin eline geçecektir" (Nursi, 2005: 357).

Nursi, şaşırtıcı bir şekilde selefi Gazali gibi bilimleri kendi arasında "dini ilimler", "dünyevi ilimler" gibi ikiye ayırmaz, hepsini "Esmâ" çatısı altında toplar. Ona göre her bir bilimsel disiplin doğrudan Esmâ-i İlahiyye'ye dayanır:

"..Hatta hakiki fenn-i hikmet (felsefe) (Cenab-ı Hakk'ın) Hakim ismine, hakikatlı fenn-i tıp, Şafî ismine, fenn-i hendese (mühendislik), Mukaddir ismine... (dayanır). Her bir fen bir isme dayandığı ve onda nihayet bulunduğu gibi, bütün fûnun ve kemalat-ı beşeriyye... esmâ-i İlahiyye'ye istinad eder" (Nursi, 2005: 853).

Buna göre Nursi, bilimsel keşif ve çalışmalara derin bir anlam kazandırmakta,

bu alandaki çalışmalara dinî ve ilahî bir motivasyon üretmektedir. Hatta o, daha ileri giderek Kur'an'da geçen peygamber mucizelerinin sadece birer hikayeden ibaret olmadığı, her birinin teknolojik gelişmenin sınırlarını gösterdiğini ileri sürer (Nursi, 2005: 344-350).

Nursi, bilimsel gelişmeyle insanın nihai gayesi olan “ubudiyet” arasında bir iççelik bulunduğunu, bu nihai gayeye ulaşılabilme için “ulum ve kemalat”ın gerekli olduğunu söyler:

“Cenab-ı Hak insanı ilim ve kemalata” öyle bir tarzda sevk ve teşvik eder ki... (sanki şöyle der)... “Ey insan, şu kâinattaki maksad-ı ala (en yüksek gaye), tezahür-ü Rububiyet’e karşı ubudiyet-i külliyye-i insaniyedir (insanın külli ibadeti). Ve insanın gaye-i aksası (en son gayesi) o ubudiyete ulum ve kemalatla yetişmektedir.”²

3. İ'la-i Kelimetullah-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Nursi, ekonomik gelişmenin sadece bir maddi refah unsuru olmadığı, aynı zamanda dinen bir sorumluluk da olduğunu ileri sürer. Ona göre çağımızda Allah'ın kelamını yüceltmek (İ'la-i Kelimetullah, cihad) her Müslümanın mükellef olduğu bir dini-millî görevdir. Hatta Nursi daha da ileri giderek İ'la-i Kelimetullah sorumluluğunun tam olarak yerine getirilebilmesi için çağımızda yeni bir İslâm Medeniyetinin gerekliliğini de zikreder. Aynı şekilde Nursi: “Fen ve sanat silâhıyla İ'la-i Kelimetullah'ın en müthiş düşmanı olan cehil, fakr ve ihtilaf-ı efkâra karşı cihad edeceğiz” diyerek İ'la-i Kelimetullah sorumluluğunun ileri düzeyde bir bilim ve teknolojiyi gerektirdiğine işaret eder. Ona göre “İ'la-i Kelimetullah'a mani olan (şey) şeriata da manidir.

İ'la-i Kelimetullah sorumluluğunun yerine getirilmesi gelişmiş bir bilim, teknoloji ve ekonomi ile olacaksa Nursi bunun metodik, disiplinli, özenli ve gayretli bir meslek ahlakıyla olabileceği inancındadır. Ona göre çalışan ve çalıştıran Müslümanlar mesleğine ve mesleğinin icrasına karşı ciddi bir şevk içinde bulunması gerekir. Her türlü ataletten, tembellikten ve uyuşukluktan uzak olarak son derece dinamik ve faal bir şekilde dünya ve dünya işlerine sarılmalıdır. “Ahiretin mezrası” olduğu yaklaşımdan hareketle dünya işlerini bir ibadet ve İ'la-i Kelimetullah'a ulaşmak için bir basamak olduğu bilinciyle yüksek düzeyli bir çalışma şevk ve gayretine sahip olmalıdır. Bu gerçekten hareketle Nursi ısrarla ümmeti atalet ve mevcutla yetinmekten uzak tutup ileri derecede bir şevkle çalışmaya teşvik eder: “En bedbaht, en muzdarip, en sıkıntılı; işsiz adamdır. Zira atalet ademin (yokluğun) biraderzadesidir. Sa'y (çalışma) vücudun hayatı ve hayatın yakazasıdır (uyanık halidir)” (Nursi,1977: 450).

Nursi zamanımızda sanayileşme ve ekonomik gelişmeyi ümmet üzerine yüklenmiş bir ‘farz-ı kifaye’ olarak değerlendirir.

2 (Nursi, 2005: 357). Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Duran, 1996).

Ona göre her meslek sahibi mesleğiyle bütünleşmesi hatta “mesleğinde fani olması” gerekir. Çünkü ona göre “...bir adam(ın) müstaid ve kabil (kabiliyetli) olduğu şeyi terk ve ehil olmayan şeye teşebbüs etmesi, şeriat-ı hilkate (yaratılış kanunlarına) büyük bir itaatsizliktir. Zira ...sanatın mekayisine ihtiram ve muhabbet; ve nevamisine (kanunlarına) temessül ve imtisal... elhasıl: fena-fi’s-san’at olmaktır” (Nursi, t.y.: 46).

Her insanın mesleğiyle bütünleşebilmesi ve mesleğinde fani olabilmesi ise kişinin kendi istidat ve kabiliyetine uygun meslekleri tercih etmesi ve o mesleklerde uzmanlaşması ile mümkün olabilecektir. Aksi takdirde sonuç kaçınılmaz olarak olumsuz olacaktır.

Nursi’ye göre İ’la-i kelimetullah görevini yerine getirip ekonomik ve teknolojik gelişmeyi sağlayabilmek için Müslüman işadamlarının ileri derecede bir teşebbüs ruhuna sahip olması gerekir. Ona göre Müslümanların son yüzyıllarda ekonomik ve ticari açıdan geri kalmalarının ve sefaletle düşmelerinin temel nedenlerinden biri bazı seçkin dinî kesimler tarafından insanların çalışma şevkinin ve eğiliminin kırılmasıdır. Oysa Nursi, “Leyse lil-insani illa ma sea” ayetinin ruhundan “meyelan-ı sa’y (çalışma eğilimi) ve “el-kasibü habibullah” Hadisinin ruhundan da “şevk-i kesp” (çalışma şevki) fişkırıldığı halde bu meyelana ve şevkin bazı dini telkinat ile kırıldığı ve Müslümanları ileri derecede bir “tevekkül-ü tembelane”ye sürüklendiği inancındadır. Bu meyelana ve şevki kıranlar ise Nursi’ye göre bu zamanda İ’la-i Kelimetullah’ın “maddeten terakkiye mütevakkıf olduğunu bilmeyen” ve dünyanın ahiretin tarlası olduğu cephesini anlayamayan ve belki de en önemlisi Orta Çağ ile yaşadığımız çağın “ilcaat”larını birbirinden ayırt edemeyen bir kısım vaizlerdir (Nursi, 1958: 29; 1994: 83).

Nursi bazı kavramlara çağın ruhuna uygun yeni anlamlar yükler. Mesela “tevekkül” tembellik değildir, tersine tüm dünyasal faaliyetleri icra ettikten sonra sonuca rıza göstermektir:

“Tertib-i mukaddematta (sebeplere başvurmakta) ‘tefviz’ (boşverip oturmak) tembelliktir. Terettüb-ü neticede (sonucu kabulde) tevekküldür. Semere-i sayine (çalışma sonucuna) ve kısmetine rıza; kanaattir, (kanaat) meyl-i sa’y (çalışma eğilimini) kuvvetlendirir. Mevcudla iktifa dun-himmetliktir (himmetsizliktir).”

“Evamir-i Şer’iyyeye (şer’i emirlere) karşı itaat ve isyan olduğu gibi, evamir-i tekviniyyeye (tabiat kanunlarına, Sünnetullah’a) karşı da itaat ve isyan vardır. Birincisinde mükâfat ve mücazatın ekseri ahirette; ikincisinde ağlebi (çoğunluğu) dünyada olur. Mesela sabrın mükâfatı zaferdir; ataletin mücazâtı sefalettir; sa’yin sevabı servettir; sebatın mükâfatı galebedir. Müsavatsız adalet adalet değildir” (Nursi, 1977: 449).

Sonuç

Weber, Batı'nın, Protestanlık mezhebinin (özellikle Kalvinizm kolunun) öğretileri eşliğinde eşi benzeri görülmemiş ekonomik başarılar imza attığını savunur. Ancak diğer dinlerin özünde bulunan değerler, hayat felsefeleri, kuralları; egemen oldukları toplumları modern kapitalist gelişme sürecine sürüklemeyizler. Dahası, Batı haricindeki toplumlar, inançlarının irrasyonel konseptlerinden dolayı durağan bir ekonomide boğuşmaya mahkumdurlar. Tarihte bunu tek başaran, biricik olan Batı medeniyetidir ve bu ilerlemenin en önemli dinamosu Protestanlığın diğer dinlerde olmayan özgün değerleridir.

Nursi'nin düşüncesi ve Weber'in iddiaları kimi yerde benzerlik gösterirken, bazı hususlarda karşıtlıklar içerir. Weber ekonomik başarının tekeline Protestanlığa endeksler. Nursi ise bu konuda tamamen tersi bir görüşe sahiptir. O'na göre İslam'ın sahip olduğu doneler ile yalnızca ekonomide değil, bütünsel bir yaklaşımla yepyeni bir İslam medeniyeti bina edilebilir.

Weber'in görüşe paralel olarak Nursi, ekonomik gelişmeyi motive eden zihni motiflerin dini ve ahlaki kaidelerle dokunduğunu ileri sürer. Yani ekonomik zihniyetin imanla mayalanması gerektiğini ifade eder. Bu noktadan hareketle Müslümanları içinde bulunduğu zihniyet karmaşasından kurtararak, ekonomik gelişme meselesine yeni yorumlar getirir.

O'na göre Müslümanlar için en temel gaye İ'la'i Kelimetullah düzeyine erişmektir. Zira bu kutsal vazife yeni bir İslam medeniyetinin kurulmasıyla tam olarak ifa edilebilir. Yeni İslam medeniyetinin inşası için mutlaka ekonomik ve sosyal gelişme sağlanmalıdır. Bu da bilime egemen olmakla gerçekleştirilebilir.

Böylelikle Nursi, Müslüman toplumların bugün içinde buldukları durumdan çıkış reçetelerini hazırlar. İ'la'i Kelimetullah ve İzzet-i İslamiyet'in maddeten gelişme ve imani medeniyetin kurulması ile olabileceği temel ilkesinden hareketle, yeni İslam medeniyetini kuracak formülasyon ve yöntemleri ayet ve hadislerin ışığında İslam aleminin kullanımına sunar.

Nasıl ki kapitalist gelişmeci bir toplumun geçmiş kesiti içinde Protestanlık, etkili bir aşama ve etken bir unsur olduysa, yeni ve yüksek İslam medeniyetinin inşasında temel prensipler olarak Nursi'nin tespitlerinin oldukça etkili olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

ALSAN. N. (1967). *Çağımızı Hazırlayan Düşünce*. Ankara: Varlık Yayınları.

CANAN. İ. (1984). *Medeniyet, Kültür ve Teknik*. İstanbul: Cihan Yayınları.

ÇAMLI. A.Y. (2013). *Max Weber'de Rasyonelleşme ve İktisadi Gelişme İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

- ÇİĞDEM. A. (2012). *Bir İmkan Olarak Modernite: Weber ve Habermas*. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- DURAN. B. (2011). “Tüketimin İfrat, Tefrit ve Vasat Düzeyi”. *Tefekkür Dergisi*.
- DURAN. B. (2002). *Akl ve Ahlâk*. 2. Baskı. İstanbul: Nesil Yayınları.
- DURAN. B. (1996). *Bilim ve Yeni Bilim*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- DURAN. B. (1997). *Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı*. 2. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- HABERMAS. J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*. Çev. M. Tüzel. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İZ. M.(1969). *Tasavvuf*. İstanbul: Rahle Yayınları.
- KEHRER. G. (2007). *Din Sosyolojisi*. Çev. Y. Aktay ve E. M. Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları.
- NURSİ. S. (2005). *Sözler*. İstanbul: Söz Yayınları.
- NURSİ. S. (1994). *Tarihçe-i Hayatı*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.
- NURSİ. S. (1977). *Mektubat*. İstanbul: Sözler Yayınevi.
- NURSİ. S. (1958). *Münazarat*. İstanbul: Y.y.
- NURSİ. S. (t.y.). *Muhakemat*. Y.y.:Y.y.
- PAZARLI. O. (1972). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- RINGER. F. (2003). *Weber'in Metodolojisi*. Çev. M. Küçük. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- SWINGEWOOD. A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Çev. M. Küçük. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ÜLGNER. F. S. (2006). *Zihniyet ve Din*. İstanbul: Derin Yayınları.
- WEBER. M. (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. E. Aktan. Ankara: Alter Yayıncılık.